

ՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ԷՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ՁԵՒԵՐԸ

Պետութեան ճեւերը. Ինչպէս տեսանք, պետութեան ամենաէական նշանը՝ անկախ, կազմակերպող, մարդկանց միացնող, մի իշխանութիւնն է: Չանազան պետութիւններում և նոյն իսկ միեւնոյն պետութեան մէջ զանազան ժամանակամիջոցներում—ըրջաններում այդ իշխանութիւնը շատ տարբեր ձևերով է կազմակերպուած լինում. հէնց այդ պատճառով էլ զանազան ձևերի—տիպերի պետութիւններ ենք տեսնում: Այդ զանազանութիւնը խիստ մեծ է, ուստի և մեծ դժուարութեան ենք հանդիպում, երբ փորձում ենք պետութիւնները որոշ դասակարգութիւնների բաժանել: Արիստոտելը գիտական հիմքերի վրայ դնելով իւր տեսութիւնը՝ պետութիւնները բաժանում է. միապետութեան (Монархія), ազնուապետութեան (аристократія), և բազմիշխանութեան (политія)՝ նայելով թէ իշխանութիւնը համ ձեռքին է գտնւում. մէկը, բազմութեան, թէ՛ ամբողջ ժողովրդի: Եւ երկրորդ՝ շիտակ—ուղիղ և փչացած—այլանդակուած՝ նայելով թէ պետութիւնն իշխանութիւն իրեն շահերի—օգտի համար է գործ դնում, թէ ամբողջ պիտութեան— ժողովրդի: Այլանդակ կամ այլասերուած պետութիւնների համար Արիստոտելը գործ էր ածում բռնակալ, օլիգարխ (սակաւապետութիւն—ընշապետութիւն, որ կարելի է նոյնացնել ազնուապետութեան հետ) և դեմօկրատ եղբները (տերմին)՝ նայելով թէ դրանք ինչ ձևի պետութիւններ էին—միապետութիւն, ազնուապետութիւն, թէ՛ բազմիշխանութիւն: (Դեմօկրատիա տերմինն Արիստոտէլից յետոյ սկսեցին լաւ իմաստով գործ ածել. այսինքն այն իմաստով, ինչ իմաստով որ Արիստոտել գործ էր ածում պօլիտիա Տերմինը. այսինքն մի պետութիւն, ուր իշխանութիւնը պատկանում է ժողովրդին. ժողովուրդն է կառավարում ինքն իրեն և ոչ թէ մի միապետ, կամ մի խումբ արտօնեալներ: Իսկ Արիստոտէլեան դեմօկրատիայի տեղ առաջ եկաւ օլիգօկրատիայ տերմինը, որ նշանակւում է ամբոխի պետութիւն, խուժանի իշխանութիւն): Արիստոտէլի դասակար-

գութիւնը շատ յարմար էր իրեն յայտնի՝ համեմատաբար հասարակ—պարզ կազմակերպութիւն ունեցող պետութիւնների համար: Սակայն Արիստոտէլից յետոյ ստիպուած եղան մտցնել այդ դասակարգութեան մէջ նաև խառն պետութիւնների մի դաս. այսինքն այնպիսի պետութիւնների, որոց մէջ գտնուում են միաժամանակ զանազան տարրեր. և՛ միապետութիւն, և՛ ազնուապետութիւն, և՛ ժողովրդապետութիւն—դեմոկրատիա. (Հոռոմ): Ներկայումս այդ դասակարգութիւնները կատարելապէս անգործադրելի են. այլապէս բոլոր պետութիւնները (սակաւ բացառութեամբ) հարկ կը լինէր մտցնել խառն պետութիւնների դասի մէջ: Եւ իրօք. մեր ձեռին վերագրել անգլիական պետութիւնը, ուր բարձրագոյն իշխանութիւնը պատկանում է ժառանգական Թագաւորին, բայց այդ իշխանութիւնն էլ սահմանափակուած է պարլամենտով, որը բաղկացած է երկու պալատներից. մէկի մէջ նիստ են կազմում ծննդեամբ լորդերը (ազնուական), միւսի մէջ ժողովրդից ընտրուած ներկայացուցիչները. (վերջիններս ընտրուում են ոչ ամբողջ ժողովրդից, այլ ժողովրդի այն մասից, որը կալուածական իրաւունք—ցինդ ունի. այսինքն կամ անշարժ կալուածքի տէր է, կամ վարձով—կապալով է վերցնում որոշ արժէքից՝բարձր գին ունեցող հող, տուն կամ բնակարան): Այստեղ մենք տեսնում ենք և՛ միապետութեան, և՛ ազնուապետութեան, և՛ ժողովրդապետութեան տարր, Թէև ոչ լրիւ: Ըստ Պլիբի ուղղած դասակարգութեան՝ ակնյայտնի է, որ Անգլիան պէտք է դասէինք խառն պետութիւնների կարգին. սակայն նոյն կարգին պէտք է դասէինք նաև Գերմանիան, Ֆրանսիան և այլն՝ և միայն Ռուսաստանն ու մի քանի ուրիշ պետութիւններ կը մնային զուտ միապետական:

Միապետութիւն եւ հասարակապետութիւն. Մի կողմ թողնելով ԺԸ և ԺԹ դարերի պետագէտների (ГОСУДАРСТВЕНДЪ) առաջարկած դասակարգութիւնները՝ աշխատենք ցոյց տալ, որ բոլոր դասակարգութիւնների մէջ էլ ընդունուում և ճանաչում է պետութիւնների երկու հիմնական ձև. միապետութիւն և հասարակապետութիւն:

Միապետութեան մէջ բարձրագոյն պետական իշխանութիւնը պատկանում է մի անհատի, որը մեծ մասամբ այդ իշխանութիւնն ստանում է ժառանգաբար և որպէս ինքնակալ՝ կառավարում է երկիրը սեփական իրաւունքով ընտրութեան և ոչ ժողովրդից որ և է պայմանով կամ առանց պայմանի ստացած իրաւունքով: Այդ անհատը—միապե-

տը ուրիշ պետութիւնների հետ յարաբերութիւն ունեցած ժամանակ՝ ներկայանում է իբրև պետութիւն և պատասխանատու չէ պետութեան մէջ եղած որ և է իշխանութեան: Նրան չեն կարող փոխել, դատել կամ պատժել օրինական միջոցներով: Հասարակապետութեան մէջ, ընդհակառակը, իշխանութիւնը պատկանում է ամբողջ ժողովրդին և շատ քիչ դէպքերում միայն ժողովրդի մեծ մասին: Ժողովուրդն է ընտրում ուղղակի կամ անուղղակի կերպով մի նախագահ (Ֆրանսիայ, միացեալ նահանգներ) կամ կոլլեգիալ մարմին (Զուիցբերիայում 7 հոգուց բաղկացած դաշնակցական խորհուրդ) և նրանց յանձնում հասարակապետութեան կառավարութիւնը:

Բացարձակ եւ սահմանադրական միապետութիւններ. միապետութիւններն էլ լինում են երկու տեսակ. բացարձակ (ինքնակալական) և սահմանադրական: Բացարձակ միապետութեան մէջ իշխանութիւնն ամբողջովին պատկանում է մի անձի. նրան է պատկանում և օրէնսդրական և գործադիր (ВСПОЛНЕНИЕ) և դատարանական իշխանութիւնները: Եւ նա այդ իշխանութիւնները վարելու համար՝ նշանակում է աստիճանաւորներ, որոնք ըստ ամենայնի կախումն ունին իրենից:

Սահմանադրական միապետութիւններում օրէնսդրական իշխանութիւնը պատկանում է գլխաւորապէս պարլամենտին. այսինքն մի հիմնարկութեան, որն ամբողջովին կամ մասամբ ընտրւում է ժողովրդից: Օրէնսդրական իշխանութեան մասնակցում է նաև միապետը, որը վաւերացնում է օրէնքները ու տալիս է իւր սանկցիան. հետևապէս կարող է և մերժել, չհաստատել առաջարկուած օրէնքները: Բայց նա չի կարող ինքը՝ մենակ առանց պարլամենտի համաձայնութեան որ և է օրէնք հրատարակել. և հէնց դրա մէջ է սահմանադրական պետութեան էութիւնը: Բացի օրէնքների վաւերացնելը՝ միապետի իրաւասութեան տակ է գտնւում նաև պարլամենտի բանալու, փակելու, կանչելու և ցրուելու՝ այսինքն նոր ընտրութիւններ նշանակելու գործը: Բացի այդ՝ միապետին է պատկանում գործադրական իրաւունքը, որին լրումն տալու համար նշանակում է աստիճանաւորներ, որոնք, կախումն ունեն իրենից: Միապետին է ենթարկւում նաև զօրքը: Սակայն այս բոլորի դիմաց օրէնսդրութեան մէջ է մտնում նաև հարկերի որոշելն ու նշանակելը, ընդհանրապէս պետական Բիւջէի որոշումը, որով պարլամենտը հնարաւորութիւն է ունենում կանոնաւոր սահմանների մէջ դնելու միապետի գործունէութիւնը: Միապետանկարող է առանց պարլամենտի համաձայնութեան այնպիսի

մի գործ կատարել, որի համար ծախք է պահանջուում ի հարկէ այս ճիշտ է միայն այն դէպքերում, երբ նա—միապետը ցանկանում է մնալ սահմանադրութեան որոշած օրինական սահմաններում: Սակայն պատահում են դէպքեր, երբ միապետը վստահ իւր իշխանութեան տակ ունեցած ուժի—ղօրքի վերայ, որի նմանը պարլամենտը չի կարող ունենալ ի հարկէ, առանց պարլամենտի թոյլտուութեան և համաձայնութեան իւր իրաւասութեան շրջանից դուրս գործեր է կատարում և բնականաբար ընդհարում պարլամենտի հետ, որը երբեմն փնսսակար հետեանքներ է ունենում: Այսպէս օրինակ Անգլիայում երկու անգամ (1643 թ. և 1689 թ.) այդ ընդհարումը յեղափոխութիւն առաջացրեց և հետեանքն այն եղաւ, որ առաջին դէպքում թագաւորը պատժուեցաւ, իսկ երկրորդ դէպքում ստիպուած եղաւ փախչել: Սակայն պրուսիայում նման ընդհարումը բոլորովին այլ հետեանք ունեցաւ. ամբողջ չորս տարի (1862—66 թ) թագաւորն առանց պարլամենտի որոշման ու թոյլտուութեան հարկեր էր հաւաքում և հակառակ պարլամենտի կամքի ուժեղացնում ու բարեփոխում զօրքը: Պարլամենտն, ի հարկէ, շարունակ կուում էր թագաւորի հետ: Սակայն երբ պրուսիան 64 թ. Դանիային և 66 թ. Աւստրիային յաղթեց, ժողովրդի տրամադրութիւնը բոլորովին փոխուեցաւ. փոխուեցաւ նաև 66 թ. վերընտրուած պարլամենտի տրամադրութիւնը: Նա—պարլամենտն շտապեց ընդհանուր ներուժն քուարկել և շնորհել այն բոլոր նախարարներին և աստիճանաւորներին, որոնք կատարելով թագաւորի կամքը կաշտարած էին եղել ապօրինի (պարլամենտով չթոյլատրուած): Գործեր: Այսպիսով թագաւորը կատարեալ յաղթանակ տարաւ:

Ներկայումս գոյութիւն ունեցող բոլոր հասարակապետութիւններն էլ սահմանադրական են. բոլորի մէջ էլ պետութեան գլուխ անհատի կամ կոլլեգիալ մարմնի իշխանութեամբ օգտուելը սահմանափակուած է ճիշտ այնպէս, ինչպէս միապետինը սահմանադրական միապետութիւնների մէջ: Ընդհանրապէս հասարակապետութեան նախադասի և սահմանադրական միապետի պարտականութիւնների—իրաւունքների մէջ լիակատար նմանութիւն է նկատուում: Հասարակապետութիւնների մէջ բարձրագոյն իշխանութիւնը, որ ժողովրդի սեփականութիւնն է առաջ է տարւում նոյն ժողովրդի ձեռքով, նրանից ընտրուած իրար սահմանափակող զանազան իշխանութիւնների միջոցով: Այնպէս որ ֆրանսիայում բարձրագոյն օրէնսդրական իշխանութիւնը պատկանում է պարլամենտին, որը բաղկացած

է երկու պալատներէից. սենյատ և պատգամաւորների պալատ. երկուան էլ ընտրուում են ժողովրդից, թէև զանազան ձևերով ու ժամանակամիջոցներով: Իսկ երկու պալատները միասին ընտրում են հասարակապետութեան նախագահ եթ տարի ժամանակով: Ընտրուած նախագահն այլ ևս պատասխանատու չէ պարլամենտի առաջ և նրան՝ մինչև ժամանակամիջոցի լրանալն անկարող են փոխել կամ հեռացնել: Պարլամենտին պատկանում է օրէնսդրական իշխանութիւնը, նախագահին՝ գործադրական իշխանութիւնը. նախագահն է նշանակում նախարարներ և աստիճանաւորներ. նրան է պատկանում, ինչպէս և սահմանադրական միապետութեան մէջ թագաւորին, օրէնքների վաւերացնելու իրաւունքը—սանկցիայ տալը: Բայց միւս կողմից էլ պարլամենտին է վերապահուած բիւջէի որոշմամբ ու այլ միջոցներով նախագահի գործունէութեան ուղղութիւն տալն ու հսկողութիւնը: Այստեղից երևում է, որ սահմանադրական միապետութիւնն իշխանութեան կազմակերպութեան տեսակէտէից աւելի մօտ է հասարակապետութեան, քան բացարձակ միապետութեան: Թէ առաջինում և թէ երկրորդում (հասարակապետեան և սահմանադրական միապետութեան մէջ) օրէնսդրական իշխանութիւնը հետևողական կերպով բաժանած է գործադրականից և յանձնած զատ-զատ գործօնների: Այս նմանութիւնը սակայն չպէտք է թաղցնէ մեզանից այն աչքի ընկնող տարբերութիւնը, որ թէ օրէնսդրական և թէ գործադրական իշխանութիւնների աղբիւրը հասարակապետութեան մէջ միմիայն ինքը ժողովուրդն է, այն ինչ սահմանադրական միապետութեան մէջ երկու աղբիւր գոյութիւն ունի—ժողովուրդը և միապետը:

Գալով բացարձակ միապետութեան, պէտք է ասել, որ աղբիւրը դարձեալ մէկ հատ է, ինչպէս և հասարակապետութեան մէջ, սակայն տրամագծօրէն հակադիր ուղղութեամբ. մինչ հասարակապետութեան մէջ իշխանութիւնների միակ աղբիւրը ներկայանում է ժողովուրդը, բացարձակ միապետութեան մէջ ներկայանում է ինքը միապետը, որը միեւնոյն ժամանակ թէ օրէնսդիր է և թէ գործադիր իր սեփական նախագծերի *):

Միայն վերևում յիշած (օրէնսդրական, գործադրական և

Ռուսաց հիմնական օրէնքներում (Сводъ Законовъ т. I, ч. I, ст 1). այդ միտքն այսպէս է արտայայտուած. «Համայն ռուսական կայսրն ինքնակալ և անսահման բացարձակ միապետ է. ենթարկուել նրա բարձրագոյն իշխանութեան ոչ միայն վաթի, այլ և խղճի պատճառով՝ ինքն Աստուած է հրամայում»:

դատարանական իշխանութիւնների ջոկ-ջոկ օրգանների յանձնաժողովի փոխադարձ սահմանափակումները) չէ, որ հարկադրում է մեզ սահմանադրական պետութիւնը (հասարակապետական, թէ միապետական) հակադրել բացարձակ միապետութեան: Նոյն եզրակացութեան է բերում մեզ նաև անհատի դրութեան տարբերութիւնը այդ երկու ձևի պետութիւնների մէջ:

Հնումն անհատը պետութեան մաս էր համարւում այն էլ ներգործական. նա մասնակցում էր ժողովրդական հաւաքում-ներին՝ հետևապէս օրէնսդրութեան մշակման և պաշտօնական անձանց ընտրութեան գործում և իբրև պետութեան մաս՝ ունէր իւր նշանակութիւնը. և ընդհակառակը ոչ մի նշանակութիւն չունէր իբրև անձն, և ինքնուրոյն անհատ: Նա չէր օգտուում որ և է անձեռնմխելի իրաւունքով: Պետութիւնը նրա համար կանոններ—հաւատալիքներ էր սահմանում և պատժում, երբ նա շեղւում էր դրանցից: Պետութիւնը կարող էր սահմանել նրա համար հազուադէպ ձև, նոյն իսկ ճաշի ցուցակ և նա, ի հարկէ, անպայման պիտի հնազանդէր: Նա չունէր մի ասնպիսի ստացուածք, որ ազատ լինէր զրաւումից. ամեն ինչէ կարող էին գրաւել նրա ստացուածքը յօգուտ պետութեան՝ առանց որ և է յանցանքի այդ անհատի կողմից և այն: Տեսնում ենք, ուրեմն, որ հնումն անհատական ազատութիւն ասած բանը գոյութիւն չունէր: Սակայն չպէտք է մոռանալ և այն հանգամանքը, որ հնումն էլ, ներկայիս պէս, անհատի դրութիւնը միակերպ չէր բոլոր պետութիւնների մէջ. Աթէնքում աւելի ազատ էր քան Սպարտայում: Բայց և այնպէս նոր ժամանակն էր միայն, որ հասկացողութիւն մշակեց մարդկային անհատի իրաւունքների անձեռնմխելիութեան մասին. և այսպէս կայ անհատական իրաւունքների մի առանձին շրջան, ուր պետութիւնն ամենևին չպէտք է խառնուի. օրինակ ներկայումս ընդհանրացած կարծիք է, որ կրօնական հաւատալիքներ չպէտք է սահմանել. հետևապէս չպէտք է պատժել այն մարդուն, որը շեղւում է ընդհանուրից ընդունուած հաւատալիքներից, որքան էլ անպատիժ թողնելը անյարմար լինի պետութեան համար: Այս բոլորի կողմից ընդունուած խղճի ազատութեան հետ միասին՝ ընդունուած է նաև ընդհանրութեան կողմից խօսքի ու մամուլի ազատութեան գաղափարը, որի ուժով մարդ կարող է ասել ու գրել այն ամենը, ինչոր ցանկանում է, առանց թոյլտուութիւն ստանալու պետական իշխանութիւնից. (ի հարկէ, ենթարկուելով պատժի այն դէպքում, երբ դրանով որ և է յանցանք կը գործէ, օր. մէկին կը վիրաւորէ, կը զրպարտէ, կը

բանբասէ և այլն)։ Անհատի իրաւունքների այդ շարքին է պատկանում նաև առանց թոյլտուութեան—անցաթուղթի մի տեղից մի ուրիշ տեղ դնալու ազատ իրաւունքը, ընկերութիւններ, դաշնակցութիւններ կազմելու իրաւունքները և այլն և այլն։ Ներկայումս գոյութիւն ունեցող բոլոր սահմանադրական պետութիւնների հիմնական օրէնքներում (սահմանադրութիւններում) ճանաչուած և ընդունուած են անհատի յիշեալ իրաւունքները։ Իսկ բացարձակ միապետութեան մէջ, ուր ամեն մի իշխանութեան աղբիւր ներկայանում է միմիայն և միմիայն ինքը միապետը, նման անհատական անձեռնմխելի իրաւունքներ գոյութիւն ունենալ չեն կարող, այլապէս միապետութիւնը կը դադարի բացարձակ լինելուց *):

Այս բոլորի հիման վերայ աւելի ուղիղ կը լինի ներկայիս բոլոր պետութիւնները բաժանել երկու կարգի. բացարձակ միապետութիւններ և սահմանադրական պետութիւններ. վերջիններս էլ կարելի է բաժանել երկուսի՝ միապետութեան և հասարակապետութեան։ Առաջին կարգի մէջ Եւրոպական պետութիւններից մտնում են Ռուսաստանը, Տաճկաստանը, Չերնագօրիան և Մօնակոյի փոքրիկ իշխանութիւնը. իսկ երկրորդ կարգի մէջ՝ Եւրոպայի մնացած պետութիւններն ու Ամերիկայի պետութիւնները։

Պէտք է ասել սակայն, որ այս երկու տեսակի պետութիւնների մէջ սուր որոշակի սահման դնելը շատ դժուար է. այսպէս օր. Սերբիական թագաւորութիւնը 1869 թ. սահմանադրութեան զօրութեամբ (մինչև 1889 թ.) սահմանադրական թագաւորութիւն էր համարոււմ. այն ինչ պարլամենտի անդամների մի երրորդ մասը նշանակոււմ էր ուղղակի ինքը թագաւորը. հետևապէս երկու երրորդ մասն էր միմիայն ընտրոււմ ժողովրդից, սակայն այդ էլ այնպիսի ճնշումների տակ ու կեղծիքներով, որ համարեա միշտ էլ թագաւորի ցանկացած մարդիկն էին պարլամենտի անդամ ընտրոււմ. իշխանութեան կազմակերպութեան տեսակէտից հետևապէս այդ պետութիւնը շատ էր մօտենում բացարձակ միապետութեան։ Իսկ ինչ վերաբերում է անհատի իրաւունքներին, թէև սահմանադրութեամբ ընդունուած, միշտ էլ

Սահմանադրութիւն տերմինն այստեղ գործ է ածած հետեւալ մտքով. այնպիսի պետական կազմ. ուր ժողովրդի և անհատի իրաւունքները ճանաչուած են բացարձակ կերպով և ուր բնակչութիւնն ազգում է երկրի օրէնսդրութեան և կառավարութեան գործունէութեան վրայ՝ ուղիղ և շարունակ գործող օրգանների—գլխաւորապէս պարլամենտի միջոցով։

խախտուում էին: Ձի կարելի մտածել նաև, որ այն բոլոր սահմանադրական պետութիւնները, ուր պարլամենտն ամբողջովին ժողովրդից է ընտրուում և ուր տեսականապէս գործադրուում են անհատական իրաւունքների վերաբերեալ օրէնքները, կատարելապէս նման են իշխանութեան կազմակերպութեան նկատմամբ: Ո՛չ, թէ սահմանադրական պետութիւնների և թէ բացարձակ միապետութիւնների կազմերի մէջ մեծ տարբերութիւններ կան: Զինաստանով Ռուսաստանի և Մօնակոյով Տաճկաստանի մասին դատել՝ անկարելի է: Բարձրագոյն իշխանութեան (միապետ կամ նախագահ) իրաւունքները, պարլամենտի իրաւունքները, նրանց մէջ եղած փոխադարձ յարաբերութիւնները, պարլամենտի կազմը (միապալատ—երկպալատ), պարլամենտի ընտրութեան ձևը, օրէնսդրական և գործադիր իշխանութիւնների դատարանական իշխանութեան հետ ունեցած յարաբերութիւնները, տեղական ինքնավարութեանց կազմակերպութիւններն ու նշանակութիւնը՝ այս բոլորը զանազան պետութիւնների մէջ շատ զանազանակերպ են և յաճախ այնպիսի նման զօծեր են պատահում, որ մի սահմանադրական պետութիւն մօտեցնում, նոյնացնում են որևէ բացարձակ միապետութեան և հակադրում մի այլ սահմանադրական պետութեան, կամ հասարակապետութեան: Այսպէս օր. մի շատ էական խնդրում—գործադիր իշխանութեան պարլամենտական իշխանութիւնից կախումն ունենալու հարցում բոլոր սահմանադրական պետութիւնները բաժանուում են զուտ ներկայացուցչականի և պարլամենտականի: Ներկայացուցչական պետութիւններում (Գերմանական կայսրութեան, Պրուսական Թագաւորութեան հետ նաև Ամերիկայի Միացեալ Նահանգների հասարակապետութեան մէջ) միապետը կամ հասարակապետութեան նախագահն է իւր հայեցողութեամբ նշանակում և փոփոխում նախարարներին, սրանց միջոցով էլ ուրիշ աստիճանաւորների. և պարլամենտը ոչ մի օրինական կարելիութիւն չունի այդ նշանակածներին հեռացնելու: Պարլամենտական պետութիւնների մէջ (Ֆրանսիական հասարակապետութեան հետ նաև Բելգիայի, Իտալիայի, Անգլիայի և այլն միապետութիւններ) նախարարները պատասխանատու են պարլամենտի առաջ. որովհետև, թէև նախարարներին նշանակում է Թագաւորը կամ նախագահը, բայց իրօք այդ խնդրում նա պարտաւորուում է համակերպել պարլամենտի կամքին՝ հակառակ դէպքում պարլամենտը կստիպէ նախարարներին հրաժարուել:

Աւելի աչքի ընկնող տարբերութիւն է նկատուում պետու-

Թիւնների մէջ մանաւանդ ժողովրդի օրէնսդրական գործունէութեան և պարլամենտի ընտրութեան մասնակցելու խնդրում։ Այս գործում բոլոր գլխաւոր հասարակապետութիւնները (Ֆրանսիա, Զուիցերիա, Միացեալ Նահանգներ, Բրազիլիա) նման են։ Սակայն սրանց նման է նաև Գերմանական Կայսրութիւնը, որ յայտնի է իւր ուժեղ միապետական ոգով։ Այս պետութիւնների մէջ պարլամենտի ընտրութիւնը լինում է ընդհանուր, ուղիղ, հաւասար ձայնատուութեամբ և գաղտնի քուէարկութեամբ։

Ընդհանուր.—Ամեն մի չափահաս (Գերմանիայում 25 տարեկանից անց, Զուիցերիայում 20-ից և այլն) տղամարդ (Միացեալ Նահանգների մի քանի շտատներում նաև կին) իրաւունք ունի մասնակցելու պարլամենտի անդամների — պատգամաւորների ընտրութեան։

Հաւասար.—Իւրաքանչիւր ընտրող ունենում է միայն մի ձայն՝ հաւասար միւս ընտրողի ձայնին։

Ուղիղ.—Ամեն մի ընտրող ձայն է տալիս ուղղակի պատգամաւորին և ոչ թէ իրեն և պատգամաւորների մէջ եղած մի ուրիշ ընտրողի։

Գաղտնի.—Վերջապէս իւրաքանչիւր ընտրող յայտէս է ձայն տալիս, որ ոչ ոք չիմանայ. քարը ձգում է ծածկած տուփի մէջ։ Այսպիսով ամբողջ ժողովուրդը մասնակցում է օրէնսդրութեան՝ իւր ներկայացուցիչների միջոցով. հետևապէս պարլամենտն ընտրում է կատարեալ դեմոկրատիկ ռամկավարական եղանակով։ Սակայն կան պետութեմէնք, ուր այս կէտերից մէկը կամ մի քանիսը խախտւում են. այսպէս օր. Բելգիայում էլ, ամբողջ ժողովուրդը մասնակցում է ընտրութեան, ուրեմն այնտեղ էլ կայ ընդհանուր ընտրողական իրաւունք. սակայն ոչ հաւասար. այսինքն թէև ամբողջ ժողովուրդն է մասնակցում ընտրութեան, բայց մասնակցողներից պահանջւում է կալուածական ցենզ և այդ պահանջին բաւարարութիւն տուող հարուստ մարդիկ ունենում են երկու, երբեմն նաև երեք ձայն իսկ աղքատ դասակարգն զրկւում է ընտրութեան իրաւունքից, թէև իբրև Բելգիացի նա վայելում է տեսականապէս այդ իրաւունքը, Աւստրիայում էլ աւելի վատ. այստեղ ոչ միայն խախտւում է հաւասարութեան սկզբունքն (ինչպէս Բելգիայում), այլ և ընտրութիւնը կատարւում է անուղղակի կերպով և ոչ գաղտնի, այլ բաց յայտնի քուէարկութեամբ։ Այստեղ թէև ամբողջ ժողովուրդն է դարձեալ մասնակցում ընտրութիւններին, բայց դասակարգերով. փոքրաթիւ կալուածատէրեր, վաճառ-

կաններ, ունեւոր քաղաքացիներ ու հարուստ գիւղացիներ ընտրուած են որոշ թուով պատգամաւորներ. այնուհետեւ ժողովրդինացած մասը, դարձեալ ոմանց հետ մէկ տեղ, ուրեմն այս անգամ ամբողջ բնակչութիւնը ընտրուած է պատգամաւորների ընդհանուր թուից՝ 425 հոգուց միմիայն 72 հոգի: Այսպիսով հարստութիւնն իրաւունք է տալիս պարլամենտում զօրեղ ներկայացուցչութիւն ունենալու. կը նշանակի՝ խախտուած է հաւասարութեան սկզբունքը: Բացի այդ՝ գիւղացիները և առհասարակ վերջին դասակարգն (կուրիա) ամբողջովին ոչ թէ ուղղակի պատգամաւորներ են ընտրուած, այլ ուրիշ ընտրողների, որով ընտրութիւնը կատարուած է ոչ թէ ուղղակի, այլ անուղղակի՝ կրկնաստիճան (двухстепенное) այն էլ ոչ գաղտնի, այլ բաց-յայտնի քուէարկութեամբ. իսկ այս վերջին հանգամանքն ուրիշներից կախումն ունեցող մարդկանց համար յաճախ անկարելի է դարձնում իրենց սեփական համոզումներով օգտուելու իրենց իրաւունքներից: Վերջապէս շատ պետութիւնների մէջ ընտրութիւններին մասնակցում է ժողովրդի միայն մի մասը. օր. Անգլիայում ընտրութեան իրաւունքով օգտուած են կամ կալուածատէրերը, կամ այնպիսի ունեւոր մարդիկ, որոնք որոշած չափից բարձր գին ունեցող բնակարաններ են վարձում. այնպէս որ բնակչութեան քառորդ մասը զրկւում է ընտրութեան իրաւունքից: Իտալիայում ձայնի իրաւունքով օգտուած են միայն այն անհատները, որոնք պետութեան օգտին բաւական մեծ չափով հարկ են վճարում: Նման պետութիւնների շարքին են պատկանում մի քանի քիչ նշանակութիւն ունեցող հասարակապետութիւններ (ինչպէս Չիլիէն՝ Ամերիկայում և Օրանժինն Աֆրիկայում, որն ինչպէս յայտնի է, կորցրել է արդէն իւր անկախ գոյութիւնը): Բոլոր այս պետութիւններում ուրեմն օրէնսդրական գործունէութեան մէջ մասնակցում է ժողովրդի մի (շատ կամ քիչ նշանաւոր) մասը. միւս մասը հետեւապէս զրկուած է քաղաքական իրաւունքներից և պետութիւնը (հասարակապետութիւն, թէ միապետութիւն) ներկայանում է ոչ իբրեւ ռամկավարական—ժողովրդապետական (դեմոկրատիկ), այլ ազնուապետական, կամ աւելի շուտ հարստապետական, որովհետեւ քաղաքական իրաւունքներ ընձեռողը ոչ թէ ծագումն է, այլ հարստութիւնը:

Անմիջական հասարակապետութիւն. այստեղ էլ, ինչպէս նաեւ ներկայացուցչական հասարակապետութեան մէջ, ժողովրդի ձեռքին է գտնուում օրէնսդրական իշխանութիւնը. միայն այն զանազանութեամբ, որ մինչդեռ ներկայացուչականի

մէջ ժողովուրդն ընտրում է պարլամենտ և նրա միջոցով առաջ տանում օրէնսդրութիւնը, այստեղ՝ անմիջական հասարակապետութեան մէջ ժողովուրդը հէնց ինքն է կազմում հաւաքումներ և որոշումներ տալիս: Անմիջական էին համարեա բոլոր հին հասարակապետութիւնները (Աթէնք, Սպարտա և այլն): Ներկայումս կատարեալ անմիջական են Ձուիցերիայի միայն մի քանի կանտոնները (Ուրի, Ունտէրվալդէն, Ապէնցէլ, Գլարուս): Անմիջականի և ներկայացուցչականի միջին տեղն են բռնում այն հասարակապետութիւնները, ուր թէև օրէնքները մշակւում են օրէնսդրական խորհրդում (պարլամենտում), բայց յետոյ ենթարկւում են ամբողջ ժողովրդի քուէարկութեան (բեֆերենդում) և վերջինիս իրաւունքն է հաստատել, կամ մերժել: Այս ձևի պետութիւններից է ամբողջ Ձուիցերիայի հասարակապետութիւնը, նմանապէս նրա կանտոններից շատերը,

Պարզ (УНИТАРНЫЙ) և բարդ կամ միաւորեալ (СЛОЖНЫЙ) պետութիւններ: Եթէ վերցնենք դիտելու օր. Ռուսաստանը, Ֆրանսիան, Անգլիան, Իտալիան և այլն, կը տեսնենք, որ չնայած դրանք բոլորովին տարբեր կազմակերպութիւն ունեցող զանազան տեսակների ու ձևերի պատկանող պետութիւններ են (մէկը հասարակապետական, միւսը սահմանադրական և մի ուրիշը բացարձակ միապետական), բայց և այնպէս դրանց մէջ կայ մի նշանաւոր կէտ, որով դրանք միմեանց շատ նմանւում են. այսինքն դրանք բոլորն էլ պարզ պետութիւններ են. դրանց տերրիտորիայում գործում է մի պետական իշխանութիւն: Միւս կողմից սրանց կողքին տեսնում ենք այնպիսի պետութիւններ, ինչպէս օր. Գերմանական կայսրութիւնը, Ձուիցերական հասարակապետութիւնը, կամ Ամերիկայի Միացեալ Նահանգները (տարբեր ըստ ձևի), որոնցից իւրաքանչիւրը թէև մի առանձին պետութիւն է ներկայացնում, բայց կազմուած է զատ-զատ պետութիւններից: Այսպէս Միացեալ Նահանգները կազմուած են 45 առանձին նահանգներից—շտատներից, որոնցից իւրաքանչիւրը ներկայացնում է կատարեալ անկախ հասարակապետութիւն: Ընդհանուր գործերի, ինչպէս օր. օտար պետութիւնների հետ յարաբերութիւն ունենալը, պատերազմ և խաղաղութիւն, զօրք և նաւատորմիդ, դրամների, չափերի և քաշերի նշանակելը, փոստ և այլն, կառավարելու համար՝ այդ 45 շտատները մի կապ—Դաշնակցութիւն են կազմել, որը կազմակերպուած է իբրև ներկայացուցչական (ոչ անմիջական կամ պարլամենտական) հասարակապետութիւն և կառավարւում է հասարակապետութեան նախագահի և պարլամենտի (կօնգրէս)

միջոցով. վերջիններս թէ՛ մէկը և թէ՛ միւսը ընտրուում է բնակչութիւնից: Սակայն միմիայն ընդհանուր գործերն են ներկայացւում դաշնակցութեան կառավարութեան, իսկ մնացած բոլորը՝ կրթութիւն, բանտ, դատարան (քիչ սահմանափակումներով) և այլն, մնում են առանձին շտատների կառավարութեան ձեռքին. իւրաքանչիւր շտատ կառավարւում է իւր պարլամենտով և նահանգապետով, որոց ընտրում է շտատի բնակչութիւնը (նահանգապետն այստեղ ոչ թէ՛ նշանակած պաշտօնական անձն է, այլ շտատի ընտրած գլուխ. նոյնն՝ ինչ որ հասարակապետութեան նախագահը): Սխալ կը լինէր, ի հարկէ, եթէ Միացեալ Նահանգները նմանեցնէինք այնպիսի պետութիւնների, որոնք ունին ընդարձակ տեղական՝ նահանգական և գաւառական ինքնավարութիւն. թէև այդպիսի պետութիւնների մէջ նահանգներն ու գաւառներն անկախ կերպով կառավարւում են իրենց տեղական գործերն, ինչպէս և շտատները, սակայն տեղական ինքնավարութեան կազմը (գեմստօ, խորհուրդ, գաւառական լանդադներ և այլն) մեծ կախումն ունի ընդհանուր պետական իշխանութիւնից և վերջինս իրաւունք ունի փոփոխել ու փոխարկել տեղական ինքնավարութեան կազմն ու ծրագիրը: Այն ինչ Միացեալ Նահանգներում իւրաքանչիւր շտատ ունի իւր սահմանադրութիւնը, որը փոխել կարող է միմիայն ինքը շտատը: Նա բոլորովին անկախ է, ինչպէս Միացեալ Նահանգների հասարակապետութեան նախագահից, այնպէս էլ նրանց պարլամենտից: Նոյնը տեսնում ենք նաև Չուիցերիայում. լինելով հասարակապետութիւն՝ ինքն էլ բաղկացած է 22 անկախ հասարակապետութիւններից ու կանտօններից: Նոյնն է նաև գերմանական կայսրութիւնը, միայն այն զանազանութեամբ, որ սա իբրև միապետութիւն՝ կազմուած է առաւելապէս միապետութիւններից, այնպէս որ 22 միապետութիւնների հետ մէկ տեղ (Պրուսիա, Բաւարիա, Սաքսոնիա և այլն) նրա կազմի մէջ մտնում են միմիայն երեք փոքրիկ հասարակապետութիւններ (Համբուրգ, Բրեմեն, Լիւբեկ): Այսպէս ուրեմն այն պետութիւնները, որոնք բաղկացած են մի քանի պետութիւններից, կոչւում են բարդ-միաւորեալ՝ հակառակ պարզ պետութիւնների: Բարդ պետութիւնները լինում են կամ դաշնակցական (ինչպէս Գերմանական, Միացեալ Նահանգների և Չուիցերական պետութիւնները) և կամ ունիա, այսինքն երկու կամ աւելի համագոր, համահաւասար, իրարից բոլորովին անկախ պետութիւններ համաձայնութեան են գալիս մի թագաւոր ճանաչելու (ինչպէս Շվեդ-Նորվեգիան, Աւստրո-Վենգրիան):

Հ. ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ

Չվեդ-Նորվեգիայի ունիան կարելի է արդէն խոնգարուած համարել: Ե. Բ.